

”Kerro niille, että me ollaan ihmisiä”

Vankiloissa tehtävään yhteisötaiteeseen valmistava taiteen korkeakoulupedagogiikka

Anu Koskinen

TIIVISTELMÄ

■ Artikkeliki käsittelee taiteen korkeakoulupedagogiikkaa, joka keskittyy vankiloissa tehtävään yhteisötaiteeseen – esimerkiksi kuvataiteeseen, musiikkiin tai esittäviin taiteisiin. Käytän myös lyhyempää muotoa vankilataide. Vankilataidetta pidetään usein arvokkaana ja sille on yhteiskunnallista tilausta. Toimintakenttä on mielekkyydestään huolimatta taiteilijoille haasteellinen ja usein yksinäinen. Siksi myös vankilataiteen koulutuksen kehittäminen on tarpeen. Tutkimuskysymys on: millainen taiteen korkeakoulupedagogiikka antaa opiskelijoille valmiuksia vankiloissa tehtävään yhteisötaiteeseen? Artikkelin lähtökohta on useissa vankiloissa karttuneessa taiteilijan, taidepedagogin ja tutkijan kokemuksessani. Viitekehys sijoittuu yhteisötaiteen tutkimuksen ja taiteen korkeakoulupedagogiikan sekä sosiaalipedagogisten näkökulmien risteyskohtaan. Olen kerännyt aineiston osana laajempaa taiteellista toimintatutkimusta osallistuvalla havainnoinnilla sekä haastatteluilta. Analyysissa olen lähtenyt liikkeelle aineistolähtöisen laadullisen sisällönanalyysin keinoin. Olen myös hyödyntänyt analyysissa suhteisuuden käsitettä. Tarkastelen aineistosta tunnistamiani teemoja: vankilataidekontekstin tuntemusta, yhteistä toimintaa ja vankilataiteen tekemisen ja opettamisen eettisiä kysymyksiä. Tulosten pohjalta esitän suosituksia, joita voi hyödyntää esimerkiksi erilaisissa yhteisötaiteen tutkintoon johtavissa ja täydentävissä korkeakoulutuksissa silloin, kun halutaan perehtyä vankilakontekstiin.

Avainsanat: *sosiaalipedagogiikka, taiteen korkeakoulupedagogiikka, vankilataide, yhteisötaide*

ABSTRACT

“TELL THEM WE ARE HUMAN BEINGS” HIGHER ART EDUCATION OF COMMUNITY ARTS MADE IN PRISONS

■ This article deals with higher art education of community arts in prisons – like visual arts, music or performing arts. I also use shorthand term “prison arts”. Prison arts are often considered valuable. This working field is also challenging and lonely for artists, which makes it meaningful to develop the education of prison arts. The research question is: what kind of higher arts education gives the students readiness for community arts made in prisons? This article is based on my background as an artist, an art pedagogue and a researcher in several prisons. The frame of reference is embedded in studies of community arts, art pedagogy and social pedagogy. I have collected data in context of more extensive artistic action research by participatory observing and interviews. I started the analyzing of the data by inductive content analysis. I have also utilized a concept of relationality in analysis. As the results I introduce and analyze following themes: the knowledge of context, shared artistic activity and ethical questions of making and teaching prison arts. On the basis of the results I make recommendations which can be utilized for example in different graduate programs or continuing training when the aim is to familiarize with prison art.

Keywords: *social pedagogy, higher art pedagogy, prison art, community arts*

Johdanto

Taidetta tehdään ja koetaan paitsi taideinstituutioissa ja taidetta varten rakennetuissa tiloissa myös muissa konteksteissa, erilaisissa paikoissa ja tiloissa sekä erilaisten ihmisryhmien kesken. Osa ammattitaiteilijoista tekee taidetta – esimerkiksi kuvataidetta, teatteria tai musiikkia– yhteisöissä, jotka ovat olemassa taiteellisesta toiminnasta riippumatta. Yksi tällainen yhteisö ovat vankiloissa tuomiotaan suorittavat ihmiset. Käsittelem tässä artikkelissa vankiloissa tehtävää yhteisötaidetta, josta käytän myös lyhyempää muotoa vankilataide. Tutkimuskysymykseni on: Millainen taiteen korkeakoulupedagogiikka antaa opiskelijoille valmiuksia vankiloissa tehtävään yhteisötaiteeseen? Tavoitteeni on esittää tulosten pohjalta ehdotuksia vankilataiteeseen perehdyttäväksi taiteen korkeakoulupedagogiikaksi.

Tutkimuksen aineiston olen kerännyt haastattelemalla ja havainnoimalla. Analyysin olen toteuttanut laadullisen sisällönanalyysin keinoin. (Elo, Kajula, Tohmola & Kääriäinen 2022; Tuomi & Sarajarvi 2018). Käytän analyttisenä työkaluna suhteisuuden käsitettä. Kiinnityn myös sosiaalipedagogisiin lähtökohtiin esimerkiksi emansipatorisen pedagogiikan teoreetikon Paulo Freiren tarjoamien vaikutteiden kautta. Sosiaalipedagogiikka, yhteisötaide ja taidepedagogiikka muodostavat tutkimuksessani toisiaan rikastuttavan kokonaisuuden (ks. Hiltunen 2009, 57–58; Nivala & Ryytänen 2019, 235–237; Saastamoinen 2024, 37–38).

Olen työskennellyt vuodesta 2015 alkaen useissa vankiloissa taiteilijana, pedagogina ja tutkijana. Olen myös jakanut ajatuksia monien muiden vankilassa työskentelevien taiteilijoiden kanssa. Kokemukseni mukaan vankila on taiteilijalle mielekäs ja potentiaalisesti hyvin palkitseva mutta myös erityinen ja haastava työskentelykonteksti. Se vaatii paitsi taiteellista kompetenssia myös hyvin kehittyneitä vuorovaikutukseen liittyviä taitoja ja ymmärrystä kontekstista. Vaikka vankilataidetta tehdessä keskitytään taiteelliseen toimintaan, sitä kehystävät väistämättä sekä tuomiotaan suorittavien elämäntilanteet ja haasteet että instituution asettamat rakenteelliset rajoitteet ja vaatimukset. Tällainen toiminta edellyttää taiteilijoilta ja taideopettajilta erityisosaamista (Lehikoinen 2021a). Työskennellessäni syksyllä 2024 eräässä eteläsuomalaisessa vankilassa kuulin henkilökunnan edustajalta, että kaikki heidän taiteilijoiden kanssa toteuttamansa yhteistyöt eivät suju hyvin.

Vankila on useimmille taiteilijoille alun perin vieras konteksti. Taiteilijalla on myös vankilassa työskennellessään yleensä mukanaan korkeintaan yksi tai kaksi taiteilijakollegaa. Vankila on siis usein taiteilijalle myös yksinäinen taiteen tekemisen ympäristö. Näistä syistä on mielekästä, että vankilatyöhön hakeutuvilla taiteilijoilla on mahdollisuus saada aiheeseen liittyvää koulutusta. Tämä on tärkeää sekä taiteilijoiden että vankilayhteisön kannalta.

Esikuvia vankilataiteen korkeakoulutuksesta löytyy erityisesti Britannia, joka on edelläkävijä yhteisöllisessä ja soveltavassa taiteessa ja sen koulutuksessa (Balfour 2004). Suomen kokoisessa maassa mikään laaja koulutuskokonaisuus ei keskity ainoastaan vankilataiteeseen. Soveltavan ja yhteisötaiteen koulutuskentällä on viime vuosina ollut epäjatkuvuutta ja hajanaisuutta. Joitakin AMK-koulutuksia, jotka antoivat eväitä taiteen tekemiseen erilaisissa yhteisöissä, on viime vuosina lakkautettu. Tällä hetkellä Suomessa toimii Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan soveltavan

taiteen maisteriohjelma, jossa on tehty yhteistyötä ainakin arktisten paikallisyhteisöjen, nuorten, maahanmuuttajien ja ikäihmisten kanssa. (Hiltunen 2009; Hiltunen, Mikkonen, Laitinen & Huhmarniemi 2018; Huhmarniemi 2012; Jokela, Cautts, Huhmarniemi & Härkönen 2013; Jokela, Huhmarniemi & Paasovaara 2020.) Opetusta on mahdollista kohdentaa myös vankilataiteeseen.

Taideyliopiston koulutusohjelmissa vankilataidetta on opetettu yksittäisillä kursseilla kuten neljällä yleisökontaktikurssilla vuosien 2010 ja 2019 välillä (Lehtonen 2015; Lehtonen & Vehviläinen 2021). Toimin opettajana yleisökontaktikurssilla vuosina 2017–2018. Lisäksi tämän tutkimuksen yhteydessä vuosina 2021–2022 toteutettiin Esittävä taide marginalisoiduissa ympäristöissä -kurssi, jossa toimin vastuuopettajana. Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun tanssi- ja teatteripedagogiikan maisteriohjelmassa muutama opiskelija on suorittanut opetusharjoittelunsa vankilassa ja tehnyt siitä kirjallisia ja taiteellisia oppinnäytteitä. (Maristo 2017; Minkkinen 2016; Valo 2015; Westerinen 2017).

Edellä mainittujen koulutusmahdollisuuksien lisäksi Taideyliopisto on hallinnoinut yliopistojen välistä soveltavan ja osallistavan taiteen erikoistumiskoulutusta, jossa kaksi osallistujaa keskittyi vankilatyöskentelyyn. Lapin yliopisto oli mukana tässä koulutuksessa. Suomessa on myös edelleen jonkin verran AMK-tason taidekoulutusta, joka sivuaa vankiloihin sijoittuvan yhteisötaiteen teemoja ja antaa siihen valmiuksia (Jamk n.d.; Louhija 2015; Metropolia n.d.).

Vaikka vankilataide nousee paikoin esiin erilaisissa yhteisötaiteeseen kytkeytyvissä taiteen korkeakoulukonteksteissa, vankilataiteella ei ole missään koulutuksessa erityisen eksplikoitua, vakiintunutta asemaa. Vankilataiteen ja sen koulutuksen kehittämisen ja jatkuvuuden kannalta on tärkeää tutkia vankilataiteeseen liittyvän pedagogiikan edellytyksiä ja mahdollisuuksia.

Tutkimuksen teorettinen viitekehys

Yhteisötaide vankiloissa

Kiinnityn tässä tutkimuksessa yhteisötaiteen käsitteeseen ja tulkiten ainakin suurimman osan vankiloissa tehtävästä taiteesta sopivan tähän kategoriaan. Yhteisötaiteen sukulaiskäsitteisiin kuuluvat sosiaalisesti sitoutunut taide (*socially engaged art*), osallistava taide (*participatory art*), soveltava taide (*applied art*), taidelähtöiset (*art based*) menetelmät sekä

paikkasidonnainen taide (*site-specific art*) (Helguera 2011; Hiltunen 2009; Huhmarniemi 2012; Jussilainen 2019; Kantonen & Karttunen 2021; Lehikoinen & Siljamäki 2023; Matarasso 2019). Nämä käsitteet ja niiden väliset suhteet ovat liikkeessä ja neuvottelunalaisia. Se, mitä käsitteitä käytetään, miten niitä määritellään ja perustellaan ja mitä pidetään yläkäsitteenä, vaihtelee riippuen esimerkiksi keskustelijoiden koulutuksista ja siitä, milloin diskurssien ympäröimänä he ovat työskennelleet. (Menard 2018; Metsälä ym. 2022.) Vankiloissa tehtävää taidetta voi siten kuvata myös esimerkiksi sosiaalisesti sitoutuneeksi tai paikkasidonnaiseksi taiteeksi.

Yhteisötaiteella tarkoitan minkä tahansa taiteen alan mitä tahansa muotoa, jota yhteisöstä valikoituneet osallistujat ja taiteen ammattilaiset tekevät yhdessä vuorovaikutuksessa. Yhteisötaiteessa yhteisön jäsenten positio on aktiivinen. He tekevät taidetta ja heillä on siihen tekijänoikeuksia. (Jokela 2013; Jussilainen 2019; Kantonen & Karttunen 2021; Metsälä ym. 2022.) Yhteisön jäsenet ovat yleensä myös yhteisöissään syntyneen taiteen tärkeitä yleisöjä. Eri tavoin orientoituneen yhteisötaiteen eroja kuvaa soveltavan teatterin tutkijoiden Tim Prentkin ja Sheila Prestonin (2009) jäsenyys yhteisölle tehtävään (*for community*), yhteisön kanssa tehtävään (*with community*) ja yhteisön itsensä tekemään (*by community*) taiteeseen. Tässä artikkelissa on kysymys taiteesta, jota tehdään vankiloissa yhteisön kanssa (*with community*). Joskus taideprojektit voivat olla niin vahvasti yhteisön jäsenten itse tekemiä (*by community*), että projektia vetävien ammattilaisten osuus häipyy kokonaan taka-alalle.

Taiteilijat ovat tehneet yhteisötaidetta vankiloissa erilaisten työryhmien kanssa jo kymmeniä vuosia kaikissa maanosissa (Balfour 2004; Fleetwood 2020; Kannianen 2013; Menard 2018; Thompson 1998). Vankilataiteen tekemistä voivat motivoida esimerkiksi taiteen saavutettavuus (Ilmola-Sheppard ym. 2021; Lehikoinen & Vanhanen 2017), mahdolliset myönteiset vaikutukset osallistujien elämään (Fancourt & Finn 2019; Lehikoinen 2021a; 2021b; Menard 2018; Pirttilä-Backman, Menard, Silver-Kuhlampi & Myyry 2015) tai vankilainstituutioon (Heritage 2004) sekä taiteellinen kiinnostavuus (Koskinen 2021; Lehikoinen & Siljamäki 2023; Westerlund & Gaunt 2021).

Vankilataiteen tekemisessä voi nähdä samankaltaisuuksia sosiaalipedagogiseen työtöteeseen, esimerkiksi sosiokulttuuriseen innostamiseen. Sosiaalipedagogiikan piirissä onkin hyödynnetty taidelähtöisiä menetelmiä, kuten tarinateatteria ja forumteatteria. (Nivala & Ryyänen 2019; ks. myös Hiltunen 2009; Jokela & Huhmarniemi 2020a; Saastamoinen 2024.)

Sosiaalipedagogisen työotteen piirteistä vankilataidetoiminnassa korostuvat erityisesti toiminnallisuus, yhteisöllisyys ja luovuus (Nivala & Rynnänen 2019). Kurki, Kurki-Suutarinen & Taruvuori (2010) kuvaavat sosio-kulttuurista innostamista vankiloissa. Heidän mukaansa taide sopii hyvin osaksi Suomen vankeuslain edellyttämää, kuntouttavaa ja rikoksettomaan elämään valmentavaa toimintaa (Kurki, Kurki-Suutarinen & Taruvuori 2010). Myös Rikosseuraamusviraston strategia painottaa taideaineiden saavutettavuutta vankien kuntoutuksessa ja koulutuksessa (Rikosseuraamuslaitos n.d.).

Yhteisötaiteeseen liittyvien intressien moninaisuus on aiheuttanut myös jännitteistä ja polarisoitunutta keskustelua taiteen välineellisistä ja itseisarvoista merkityksistä sekä taiteilijoiden työhön kohdistuvista uusliberalistisistakin odotuksista (Hiltunen 2009; Lehikoinen 2021b; Lehikoinen & Vanhanen 2017). Välineellisten- ja itseisarvojen ei kuitenkaan tarvitse sulkea toisiaan pois ja niiden tarkka erottelu on vaikeaa kaikenlaista taidetta tarkasteltaessa. Toiminnan merkitykset ja arvot saattavat myös näyttäytyä samassakin projektissa erilaisina eri toimijoille.

Taiteena vankilataide on yhtä moninaista kuin taide muissakin konteksteissa. Se voi olla ohjaaja- tai ryhmävetoista, työpajatyypistä tai esitykseen, näyttelyyn tai muuhun ulostuloon tähtäävää. (McAvinchey 2011; Thompson 1998.) Terapia-alan ammattilaisen ohjaamana se voi olla taideterapiaa, kuten psykodraamaa (Baim 2004; Kanninen 2013). Vankilataiteessa voidaan käyttää myös erityisiä soveltavan taiteen tekniikoita, kuten Paulo Freiren työstä vaikutteita ottaneita forumteatterin tekniikoita (Boal 2000). Forumteatteria on kehystetty myös sosiaalipedagogiseksi työskentelyksi (Nivala & Rynnänen 2019), ja se onkin esimerkki taiteellisen työskentelyn, taidepedagogisen orientaation ja sosiaalipedagogisen työskentelyn hedelmällisestä päällekkäisyydestä. Yhteisötaideprosessissa syntynyt esitystä, konserttia tai näyttelyä seuraamaan tulleen yleisön ja teoksen suhde voi yhteisötaiteessa olla monenlainen. Syntynyt taide voi olla yleisöä osallistavaa, mutta erottelu taiteen tekijöiden ja sen vastaanottajien välillä voi myös olla selvä (Metsälä ym. 2022).

Suomen vankilataidetoimijoihin ovat viime vuosina lukeutuneet esimerkiksi musiikkitoimija Vikto ry (Vikto ry n.d.), teatteritoimija Taittuu ry (Menard 2018; Pirttilä-Backman ym. 2015), kuvataidetoimija Nurjapuoli ry (Nurjapuoli ry n.d.), Sorin sirkus (Sorin sirkus n.d.), Suomen Kansallisteatterin Yhteisöt ja osallisuus -näyttämö (ent. Kiertuenäyttämö, ks. Lehtonen 2016), teatteripedagogi ja ohjaaja Annukka Valo (Koski-

nen 2019; 2021; Valo 2015) ja kirjoittamista opettava Aleksis Salusjärvi (Ala-Kivimäki 2019). Porttiteatteri on vapautumisvaiheessa olevien ja vapautuneiden yhteisöteatteri Helsingissä (Porttiteatteri ry n.d.). Muitakin toimijoita on, eikä toimintaa aina raportoida julkisesti. Vankilataidetoiminta on lähes aina projektiluonteista ja rahoitus epävarmaa. Tämä merkitsee epäjatkuvuutta sekä taiteilijoiden että vankiloiden kannalta.

Vankila yhteisönä ja suhteisuuden paikkana

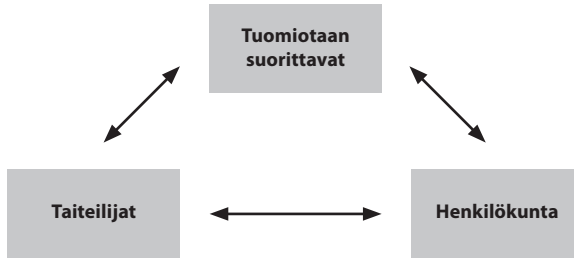
Jotta yhteisötaiteesta puhuminen olisi mielekästä, toimiva ryhmä on voitava tulkita yhteisöksi. Yhteisön käsitettä on pohdittu paljon, mutta sen tyhjentävä määrittäminen on vaikeaa (Hiltunen 2009; Jussilainen 2019; Nivala & Ryytänen 2019). Tuomiotaan suorittavien ihmisten vankilassa muodostamia ryhmiä on joskus luonnehdittu yhteisöiksi, vaikka mahdollisesti ristiriitaisiksi sellaisiksi (Hayner & Ash 1940; Kurki ym. 2010). Tuomiotaan suorittavia yhdistävät fyysinen paikka, elämäntilanne ainakin joiltain osin, asema vankilan instituutiossa ja jossain määrin jaetut normit, arvot ja kirjoittamattomat säännöt (Koskinen 2021; Kurki ym. 2010; Luukkala 2007). Rikoksista tuomittuja ihmisiä yhdistää myös se, että he kuuluvat yhteiskunnallisesti haavoittuvassa asemassa oleviin väestöryhmiin paitsi vangin position, hyvin usein myös päihde- ja mielenterveysongelmien sekä sosiaalisen syrjäytyneisyyden takia (Rautiainen, Harald & Tyni 2023; Suhonen 2018). He ovat ainakin sen hetkessä elämäntilanteessaan yhteiskunnallisesti marginalisoidussa, stigmatisoidussa asemassa (Goffman 1959). Vaikka yhteisön jäsenet vaihtuvat, jotkut ovat sen jäseniä useita vuosia. Vankiloissa työskennellessäni olen kuullut joidenkin tuomiotaan suorittavien luonnehtivan ryhmiään yhteisöiksi ja tarkemmin kysyessäni minulle on vahvistettu: ”Kyllä tässä on yhteisön piirteitä.” (Ks. myös Valo 2015.) Tällöin vankilassa tehtävän taiteen voi ymmärtää myös sosiaalipedagogisen yhteisötyön muodoksi (ks. Nivala & Ryytänen 2019). Yhteisöllisyyden voi ajatella luonnehtivan erityisesti osastoja, joille hakeudutaan aktiivisesti. Tällaisia ovat esimerkiksi päihdekuntoutukseen keskittyvät osastot, joilla voidaan käyttää yhteisökuntoutusohjelmia. (Kurki ym. 2010; Rikosseuraamuslaitos n.d.).

Yhteisötaiteen on huomattu sisältävän potentiaalia myös uuden yhteisöllisyyden luomiseen (Helguera 2011; Kwon 2004; Martin 2021). Vankilataideprojektin aikana yhteisön sisälle muodostuu pienempi, väliaikainen taiteen yhteisö. Sitä kuvaamaan sopii esimerkiksi näyttelijä-tutkija Jussi Lehtosen kehittämä käsite ilmaisuyhteisö (*hybrid community of artistic*

expression). Tällöin osallistujien sosiaaliset roolit voivat muotoutua uudenslaisiksi. (Lehtonen & Pöyhönen 2019.) Tällainen sosiaalisten olosuhteiden muutos voi paitsi tuoda tuomiotaan suorittavia lähemmäs toisiaan, myös vahvistaa henkilökunnan ja tuomiotaan suorittavien ihmisten yhdessä toimimista (Koskinen 2021; Valo 2015).

Olen aiemmin tarkastellut vankilateatteria relationistisen eli suhteisen sosiologian inspiroimana (Koskinen 2021). Tässä lähestymistavassa keskeisimmäksi sosiaalisen toiminnan yksiköksi määritetään yksikön tai rakenteen sijasta relaatio, suhde (Crossley 2012; Donati 2010; Prandini 2015). Aiemmin minua kiinnostivat erityisesti vankilan valtasuhteet. Vankilan asetelma ei koskaan voi olla vallan suhteen symmetrinen, mutta taidetta tehtäessä valta-asetelmat ja niiden huomioiminen voivat olla moninaisempia kuin tavallisessa vankila-arjessa. (Koskinen 2021). Valtasuhteet ovat tässäkin artikkelissa läsnä, mutta näkökulmani on spesifisti pedagoginen. Tämän tutkimuksen aiheeseen liittyy laajoja institutionaalisia suhteita taiteen korkeakoulutuksen, vankiloiden ja muiden yhteiskunnallisten toimijoiden kuten Rikosseuraamuslaitoksen ja toiminnan rahoittajien välillä. Aineistossa keskeisimmiksi nousevat kuitenkin vankilan sisäiset suhteet. Suhteita on yksilöiden ja vankilan sisäisten ryhmien välillä. Aineistossa painottuvat ryhmien väliset suhteet. Näitä ryhmiä ovat tuomiotaan suorittavat, henkilökunta ja vankilassa toimivat taiteilijat.

Taiteilijalle avautuva vankilakonteksti jakautuu kahtia: tuomiotaan suorittavien ihmisten ja taiteilijoiden kohtaamisiin sekä taiteilijan ja vankilainstituution suhteeseen. Molemmat vaativat omanlaisiaan kohtaamisen ja neuvottelemisen kykyä. Olen aiemmin kuvannut vankilataidetoimintaa tuomiotaan suorittavan osallistujan, henkilökunnan jäsenen ja taiteilijan muodostaman suhteisuuskolmion ja sen sisältämien vuorovaikutuksen laatujen kautta (Koskinen 2021). Jokaisella kolmion ryhmällä on toisiinsa suhde ja jokainen suhde sisältää vallan elementtejä. Näiden kolmen ryhmän muodostama vuorovaikutus olisi hyvin epätodennäköistä ilman vankiloissa järjestettäviä taideprojekteja. Vankilateatterin uranuurtajan Paul Heritagen mukaan ”*Making theatre in prisons is a means of staging impossible encounters*” (”Teatterin tekeminen vankiloissa on keino näyttämöllistää mahdottomia kohtaamisia”) (Heritage 2004, 200, suomennos kirjoittajan). Jokaisen suhteen on sisällettävä ainakin tietty määrä toimivaa yhteistyötä, jotta taiteellinen työskentely on mahdollista. Hahmotan suhteet kuviossa 1 kuvatulla tavalla.

Kuvio 1. Vankilataidetoiminnan suhteisuuskolmio

Sitoudun myös ajatukseen, jonka mukaan mikään suhde yhteiskunnassa ei toimi erillään taustavaikuttajistaan (Crossley 2012). Kaikilla vankilassa toimivilla ihmisyksilöillä on omaan henkilökohtaiseen elämäänsä liittyviä taustavaikuttajia. Myös kukin näistä kolmesta ryhmästä on yhteydessä omiin taustaryhmiinsä, jotka eri tavoin vaikuttavat taustalla. (Koskinen 2021.) Tällä näkökulmalla on selvä yhteys sosiaalipedagogiseen systeemi-syyden periaatteeseen (ks. Nivala & Ryyänen 2024).

Vankilataide, taidepedagogiikka ja oppiminen

Tämä artikkeli käsittelee taiteen korkeakoulupedagogiikkaa eli taiteen alan korkeakoulututkintoon johtavan koulutuksen tai täydennyskoulutuksen pedagogiikkaa, joka keskittyy vankilataiteeseen. Ymmärrykseni vankilataiteen pedagogiikasta on kehittynyt käytännön työssä tehdessäni ja opettaessani vankilateatteria. Kiinnityn myös sosiaalipedagogisiin lähtökohtiin esimerkiksi Freiren tarjoamien vaikutteiden kautta.

Tietyt perustavat lähtökohdat luonnehtivat kaikissa konteksteissa toteutuvaa taidepedagogiikkaa. Taidepedagogiikka laajempänä ilmiönä on taidekasvatuksen tai -koulutuksen järjestämistä oppimiselle otollisten olosuhteiden mahdollistamiseksi. Se pohjautuu taidepedagogiikan tiedon- ja tieteenaloihin, käsityksiin ihmisestä ja yhteisöistä, oppimisesta ja taiteesta sekä niiden etiikasta. (Kauppila 2020; Varto 2011.) Taidepedagogiikkaa luonnehtii vahva pyrkimys kohtaamiseen, dialogisuuteen ja vuorovaikutukselliseen yhteistyöhön (Anttila 2011; Kauppila 2020; Saastamoinen 2024; ks. myös Nivala & Ryyänen 2019). Voimakkaiden hierarkioiden ajatellaan estävän oppimista. Opettajan ja opiskelijan välisen suhteen

väistämätön epäsymmetrisyys kuitenkin tunnustetaan ja valta-asemien tiedostamisen tärkeyttä korostetaan (Kauppila 2020; Saastamoinen 2024). Sitoudun tämänkaltaiseen ymmärrykseen taidepedagogiikasta. Käsityseni taiteen oppimisesta on yhdistelmä kehollista, kokemuksellista, yhteistoiminnallista ja situationaalista käsitystä (Anttila 2011; 2022; Jokela & Huhmarniemi 2020a; Juntunen 2011).

Vankilataiteen tekeminen itsessään mahdollistaa paljon oppimista ja sisältää pedagogisia ulottuvuuksia, vaikka siihen ei yhdistettäisikään formaalia koulutusta tai opetussuunnitelmia. Samoin voi toimia vankilataideprojektien yhteydessä toteutettava mentorointi, jossa kokeneemmat taiteilijat tukevat kokemattomampia mutta joka ei kytkeydy muodolliseen koulutukseen (ks. Kauppila 2020; Menard 2018). Taiteilijat, osallistujat, työntekijät ja mukana olevat taideopiskelijat oppivat yhteisessä prosessissa sosiaalisia taitoja (Menard 2018; Pirttilä-Backman ym. 2015) ja kartuttavat omaa ja toistensa ymmärrystä yhteisöistään ja näkökulmistaan. Lisäksi he oppivat erilaisia taiteen tekemiseen liittyviä taitoja ja käytäntöjä. Tuomiotaan suorittava henkilö voi opastaa taiteilijaa vaikkapa musiikkilaitteiden käytössä tai oman runotekstinsä tulkinassa (Koskinen 2021). Lisäksi prosessissa mahdollisesti syntyneen teoksen yleisöt saattavat oppia näistä teoksista ja niiden yhteydessä mahdollistuvista kohtaamisista.

Oppiminen vankilataideprosesseissa on luonteeltaan nonformaalia (Nivala & Ryytänen 2019). Toiminnassa on struktuuria, aikatauluja ja tavoitteita, mutta siinä on myös paljon tilaa joustolle ja yllätyksille. Opettaminen ja oppiminen saattavat olla hyvin tietoisia prosesseja tai ne voivat tapahtua taiteen tekemisen ohessa puolihuomaamatta. Oppijan ja opettajan roolit voivat olla joinakin hetkinä selviä ja toisina hetkinä vaikeasti määritettäviä, vaihtuvia ja päällekkäisiä. Toiminnassa tulee hyvin todennetuksi Freiren (2005) väite, jonka mukaan ihmisten välisissä kohtaamisissa ei kukaan ole täysin tietämätön eikä kukaan täysin viisas, vaan kaikki voivat oppia yhteisessä dialogissa. Analysoin aineistoani pohjaten muun muassa Freiren (2005) ajatteluun opiskelija–opettaja-suhteesta, feministi-kirjailija bel hooksin (2007) ajatuksiin opetustilanteiden demokratisoimisesta ja filosofi Jacques Rancièren (1991) teoriaan ”tietämättömästä opettajasta”.

Vaikka keskityn tässä artikkelissa taiteen korkeakoulupedagogiikkaan, kaikki erilaiset taidepedagogiikan merkitykset ovat tärkeitä tämän tutkimuksen kannalta. Ne nousevat esiin toiminnan myötä, vaikuttavat osallis-

tujille muodostuviin kokemuksiin ja siihen, millaisia pedagogisia sisältöjä tutkimuksen haastateltavat ehdottavat vankilataiteen korkeakoulutuksen opintoihin.

Tutkimuksen toteuttaminen

Tämä artikkeli on syntynyt osana laajempaa taiteellista toimintatutkimusta, joka on näyttelijä-tutkija Jussi Lehtosen kehittämä toimintatutkimuksen variaatio (Koskinen 2021; Lehtonen 2015; Lehtonen & Vehviläinen 2021; vrt. taideperusteinen toimintatutkimus Jokela & Huhmarniemi 2020b).

Aineisto ja sen analyysi

Olen hyödyntänyt artikkelissa mainitun taiteellisen toimintatutkimuksen aikana keräämääni haastattelu- ja havainnointiaineistoa. Aineisto on kerätty kolmessa eri vaiheessa. Ensimmäisen vaiheen aineistoa on käytetty myös muiden osatutkimusten tutkimuskysymysten pohdinnassa. Muu osa aineistosta on kerätty ainoastaan tätä artikkelia varten sen jälkeen, kun yhdeksi tutkimusintressikseni nousi pedagoginen näkökulma ja koulutuksen kehittäminen. Aineisto muodostuu havainnointimuistiinpanoista sekä haastattelutallenteista ja -muistiinpanoista.

Ensimmäinen konteksti, jossa keräsin aineistoa, oli vuonna 2017 Turun vankilassa tehty teatteriprojekti ja siihen kytkeytyvä taiteellinen toimintatutkimus, jotka toteutimme yhteistyössä taiteilija-pedagogi Annukka Valon kanssa (Koskinen 2019; 2021). Projekti oli osa *ArtsEqual*-tutkimushanketta (Ilmola-Sheppard ym. 2021). Haastattelin yhdessä Annukka Valon kanssa kolmea projektiin osallistunutta tuomiotaan suorittavaa henkilöä ja kuutta henkilökunnan jäsentä, joista kolme oli osallistunut projektiin ja kolme ollut mahdollistamassa sitä. Haastattelin myös Valoa. Lisäksi projektista kertyi suuri määrä kirjoitettuja havainnointimuistiinpanoja. Havainnointini oli toimintatutkimukselle tyypilliseen tapaan erittäin osallistuvaa. Toimin paitsi tutkijan myös Valon assistentin ja näyttelijän tehtävissä.

Toinen aineistonkeruun konteksti oli Teatterikorkeakoulun yleisökontaktikurssin neljäs toteutuskerta vuosina 2017–2018. Kurssi oli osa *ArtsEqual*-tutkimushanketta (Ilmola-Sheppard ym. 2021; Lehtonen & Vehviläinen 2021). Toimin kurssin kenttätyöpajavaiheessa kahden pienryhmän ohjaavana opettajana. Toinen ryhmä toimi Helsingin vankilassa ja toinen Helsingin kaupungin päihdeyksikössä. Keräsin kurssin aikana

havainnointiaineistoa ja haastattelin kolmea kurssin työpajoihin osallistunutta tuomiotaan suorittavaa henkilöä. Nämä aineistot keräsin nimenomaan pedagogista näkökulmaa silmällä pitäen.

Vuonna 2022 haastattelin kahta henkilöä. Toinen oli yleisökontaktikurssilla vankilassa työskennelleessä ryhmässä mukana ollut opiskelija. Toinen oli Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun tanssi- ja teatteripedagogiikan maisteriohjelman johtaja Riku Saastamoinen. Hän on taiteilija-pedagogi, joka on työskennellyt vankilassa ja muiden haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten kanssa. Hän on myös ollut mukana suunnittelemassa ja toteuttamassa yhteisötaiteen opintokokonaisuuksia.

Aineistossa on yhteensä 15 haastattelua. Kaikki haastattelut ovat yksilöhaastatteluja. Haastatteluja on tehty vankiloiden tiloissa ja etäyhteyksin. Haastattelut olivat puolistrukturoituja teemahaastatteluja, joissa käsiteltiin yhteistä taiteellista toimintaa, ryhmää, vankilan kontekstia ja toiminnan mahdollisia vaikutuksia osallistujien elämiin. Kaksitoista noin tunnin pituista haastattelua on tallennettu ja tarvittavin osin litteroitu. Kolmesta on tehty haastattelutilanteissa käsin kirjoitetut muistiinpanot – muutamia sivuja kustakin haastattelusta. Suorissa lainauksissa viittaa lainattuihin haastatteluihin koodeilla ”haastattelu TS” (tuomiotaan suorittavien haastattelut), ”haastattelu HK” (vankilan henkilökunnan haastattelut), ”haastattelu O” (opiskelija) ja ”haastattelu Saastamoinen”.

Laadullinen sisällönanalyysi voi olla teoria- ja aineistolähtöistä (Elo ym. 2022; Tuomi & Sarajarvi 2018). Vahvasta vankilataidetoimijan esiyymmärryksestäni huolimatta minulla ei ollut analyysissäni valmista tarkkaa analyysimatriisia. Olen lähtenyt liikkeelle koodaamalla aineiston ja ryhmitellyt sen teemoja varsin aineistolähtöisesti. Tämä tulee voimakkaimmin esiin vuonna 2017 keräämässäni aineistossa, jota kerätessä pedagogiikkaan liittyvät kysymykset eivät ole olleet ainoita kiinnostuksen kohteitani. Teemat, joita olen poiminut sekä haastattelu- että havainnointiaineistosta, koskevat sitä, millaiset tiedot, taidot, kyvyt ja asenteet auttavat vankilataidetyössä. Miten niitä voisi parhaiten oppia? Millaisia haasteita vankilataidetta tehtäessä voidaan kohdata ja mikä niiden selvittämisessä voi auttaa? Analyysi on syventynyt aineistolähtöisesti karttuneen tiedon ja esiyymmärrykseni vuoropuheluna. Tulkitsin aineiston keskeisiksi aihealueiksi toimintakontekstin, yhteisen toiminnan ja vankilataiteen etiikan kysymykset. Analyysin myöhemmässä vaiheessa suhteisuuden käsitteen hyödyntäminen on vienyt analyysia teoriaohjaavampaan suuntaan.

Tutkimuseettiset kysymykset ja tutkimuksen luotettavuus

Yksi haastatelluista, Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun tanssi- ja teateripedagogiikan maisteriohjelman johtaja Riku Saastamoinen esiintyy sovitusti tekstissä nimellään, koska hänen positionsa on suora henkilötieto ja koska position mainitseminen on artikkelin sisällön kannalta mielekästä. Muut haastatellut esiintyvät ilman nimeään tai muita suoria tunnistetietoja tai mainintoja iästä, sukupuolesta, vankilan osastosta tai siitä, kummassa mainituista vankiloista haastattelu on tehty. Olen halunnut suojata erityisesti haavoittuvassa asemassa oleviin ryhmiin kuuluvia haastateltavia. Tästä syystä en myöskään ole pseudonymisoinut tai numeroinut haastatteluja. Koska kuitenkin mainitsen tietyn, osin julkisen projektin, jonka yhteydessä aineistoa on kerätty, täyteen anonyymiyteen ei ole mahdollista päästä (Kaukko & Kiilakoski 2023). Olen huomionnut tämän valitessani käyttämiäni aineiston kohtia. Muutoinkin olen huomionnut haastatteluissa mahdollisesti esiin tulevat sensitiiviset teemat antamalla haastateltaville paljon tilaa teemojen käsittelyssä ja rajaamalla kysymyksistä kokonaan pois rikoksiin ja ryhmäläisten henkilökohtaisiin suhteisiin liittyvät teemat. Haastatteluihin osallistuminen on ollut kaikille haastatelluille vapaaehtoista. Tuomiotaan suorittavista henkilöstä kuusi kymmenestä päätti antaa haastattelun. Haastattelusta kieltäytyneisiin ei kohdistunut mitään negatiivista seurausta. Haastateltavia on informoitu tutkimuksesta huolellisesti ja heidän kanssaan on tehty kirjalliset tutkimussuostumukset. (TENK 2023.) Tutkimukselle on saatu tutkimuslupa Rikosseuraamuslaitokselta.

Haastateltavilla on ollut hyvin erilaisia edellytyksiä kuvitella tavoitteena olevaa koulutusta ja puhua pedagogisista kysymyksistä. Haastattelut ovat myös hyvin eri laajuisia ja tulevat käytetyiksi artikkelissa hyvin eri määrissä. Haastattelujen kirjo tuo kuitenkin mukanaan moniäänisyyttä. Joissakin haastatteluissa pedagoginen näkemys korostuu eksplikoidummin ja selkeämmin. Muissa haastatteluissa pedagogiikka on rivien takainen teema, jonka olen tulkintojeni avulla lukenut esiin esimerkiksi aineksesta, jossa arvioidaan tietyn henkilön vahvuuksia työssään tai kuvaillaan omia kokemuksia vankilataideprojektissa.

Tutkijan positioni on tutkimuksen kannalta oleellinen, koska historia-ni tutkimusaiheen parissa on kartuttanut voimakkaasti esiymmärrystäni. Myös (taiteellinen) toimintatutkimus, jonka yhteyteen tämä tutkimus sijoittuu, nostaa keskeiseksi tutkijan toiminnan ja vuorovaikutuksen tutkittavan yhteisön jäsenten kanssa (Heikkinen ym. 2023; Lehtonen 2015).

Olen koulutukseltani näyttelijä, pedagogi ja teatteritaiteen tohtori. Toimin Taideyliopistossa lehtorina ja tutkijana. Opetan muun muassa eri konteksteihin paikantuvaa yhteisöteatteria. Olen työskennellyt työpajojen ohjaajana, ohjausassistenttina, opettajana, tutkijana ja esiintyjänä esimerkiksi Turun, Riihimäen ja Helsingin vankiloissa. Asetelma on vaatinut minulta positioni reflektointia. Aiemmin karttunut kokemus ja tieto on lisännyt ymmärrystäni tutkittavasta aiheesta. Toisaalta minun on täytyntä kyetä sulkeistamaan henkilökohtaisia ennakkokäsityksiäni, jotta ne eivät olisi dominoineet tutkijaminäni tekemiä tulkintoja. (Gould 2016; ks. myös Koskinen 2013.) Reflektointia on auttanut se, että olen kokemuksistani huolimatta ollut hyvin ilmeisellä tavalla ”Toinen” suhteessa useimpiin haastateltaviin, aivan erityisesti tuomiotaan suorittaviin henkilöihin. Tämän ymmärtäminen on auttanut nostamaan haastateltavien näkemykset omiani tärkeämpään rooliin. Tutkijanpositiotani neutralisoi myös se, että vaikka toimin itse osin vankilataiteen alalla ja taidepedagogina, en kuitenkaan ole taloudellisesti riippuvainen juuri vankilataiteen koulutuksen tulevaisuudesta.

Vankilataidetoiminnassa tarvittavien valmiuksien tukeminen koulutuksessa

Olen ryhmitellyt aineistosta esiin nostamani teemat kolmeen tutkimuskysymyksen kannalta merkittävään alueeseen, jotka ovat 1) toimintakontekstin tuntemus, 2) yhteinen toiminta: ryhmien koostaminen ja toiminnan laadut sekä 3) vankilataiteen tekemisen ja opettamisen eettiset kysymykset.

Toimintakontekstin tuntemus

Aineiston pohjalta on selvää, että yhteisöihin kiinnittyvän taiteen opetuksessa kontekstitietoisuus on tärkeää. Tämä korostuu sekä haastattelemani opiskelijan, vankilan työntekijöiden että vankilataidetta tehneiden taiteilija-pedagogien haastatteluihin. Vankilassa työskennellessään on hyvä tietää, millaisista ihmisistä sen yhteisöt koostuvat, millaisia valtasuhteita ja hierarkioita ne sisältävät, mitä ovat niiden tärkeimmät ääneen lausutut tai lausumattomat säännöt ja arvot sekä kiperimmät ristiriidat (Koskinen 2021; Luukkala 2007). On oltava jonkinlainen käsitys kontekstin keskeisistä toimintatavoista ja siitä, mikä itselle on tässä yhteydessä toiminnan puitteissa luvallista, mahdollista ja välttämätöntä (Valo 2015). Kontekstiymmärryksen spesifisyys tulee ottaa vakavasti. Yhteisötaiteeseen liit-

tyy paljon teemoja ja osaamista, joita voi ongelmitta soveltaa hyvin erilaisiin yhteisöihin ja ympäristöihin. On kuitenkin oleellista perehtyä myös asioihin, jotka luonnehtivat erityisesti juuri kohdattavaa yhteisöä. Kuvataiteilijat ja kuvataidekasvattajat Timo Jokela ja Maria Huhmarniemi muistuttavat yhteisötaiteen pedagogiikkaa pohtiessaan situationalisesta oppimiskäsityksestä, jonka mukaan oppiminen on aina autenttiseen kontekstiinsa ja sen toimintaan sidottua (Jokela & Huhmarniemi 2020a; ks. myös Anttila 2022). Tällainen käsitys sopii yhteen aineistosta tunnistamiini näkemysten kanssa.

Kontekstiin perehdyttäminen on vankiloiden yhteydessä erityisen tärkeää siksi, että vankilaa voi luonnehtia varsin vaativaksi taiteellisen työn kontekstiksi. Riku Saastamoinen sanoi haastattelussa, että vankiloissa ja muiden haavoittuvassa asemassa olevien ryhmien kanssa työskentely on erityisen intensiivistä ja vaativaa verrattuna moniin taiteen perusopetuksen tai vapaan sivistystyön ympäristöihin. Hän huomautti, että vaikka yhteisötaiteen tekemisessä on pedagogisia ulottuvuuksia, yhteisötaiteen ohjaajalta puuttuu yleensä pedagogin työtä helpottava opetussuunnitelma. Saastamoisen mukaan opiskelijoiden vankiloihin sijoituville, tekijöilleen taiteellisesti ja ammatillisesti käänteentekeville projekteille on hänen johtamassaan koulutusohjelmassa pyritty antamaan paljon aikaa ja tukea juuri niiden vaativuuden vuoksi.

Haastattelemani opiskelija kertoi pitävänsä tärkeänä, että etukäteen annetaan käsitystä siitä, minne ollaan menossa: *”Olisi pahinta, jos ajateltaisiin niin, että mennään nyt vaan tekemään taidetta, oli ympäristö mikä hyvänsä”* (haastattelu O). On tarpeellista yhdessä keskustella tulevasta yhteisöstä ja ympäristöstä ennen sinne lähtemistä. Tämä edesauttaa sensitiivistä lähestymistä. Koska ryhmien väliset suhteet vaikuttavat vahvasti siihen, kuinka vuorovaikutus ja yhteistoiminta vankilataideprojekteissa sujuu, opiskelijoille tulee kuvata tuomiotaan suorittavien, henkilökunnan ja taiteilijan välistä suhdekolmiota.

Tärkeä kysymys liittyy ajoitukseen: Kuinka paljon toimintakonteksteista tulisi oppia etukäteen henkilöiltä, joilla on siitä kokemusta? Missä vaiheessa on mentävä kentälle harjoittelemaan, jotta ymmärrys voisi karttua lisää? Aineisto ei anna kysymykseen yksiselitteistä vastausta. Rancièren keskeisimpiin väitteisiin kuuluu, että pedagogin ei tule yrittääkään opettaa mitään kertomalla. Rancièren mukaan selittäminen tyhmentää kohteensa viemällä häneltä toimijuutta. (Rancièr 1991.) Saastamoisen kokemuksen mukaan käytännössäkään *”... oikein mikään ei tahdo selittämällä*

mennä perille” (haastattelu Saastamoinen). Vastaava ajatus nousee esiin Lehikoisen ja Siljamäen tutkimuksessa, joka käsittelee mahdollisia tapoja organisoida sosiaalisesti sitoutuvan taiteen koulutuksia (Lehikoinen & Siljamäki 2023, 17).

Vankilakontekstissa tuomiotaan suorittavien ihmisten ja taiteilijoiden suhteessa avainasemassa on luottamus. Usea tuomiotaan suorittava korostaa haastatteluissa luottamusta, ja se nousee esiin myös havainnointiaineistossani. Vain riittävän hyvän luottamuksen myötä tunteiden ja ajatusten ilmaisu tulee mahdolliseksi ja osallistujat uskaltavat yrittää uusia ja itselleen outoja asioita jännityksestä ja epäonnistumisen pelosta huolimatta. (Ks. myös Koskinen 2021.) Vankilassa työskentelevän ryhmän sisäistä luottamusta ei tietenkään voida luoda luokkahuoneessa, jossa paikalla on vain osa tulevan ryhmän jäsenistä. On kuitenkin mahdollista virittäytyä pyrkimykseen vilpittömästi kohdata itselleen uudenlainen konteksti ja yhteisö. Havainnointiaineistoni perusteella ymmärrän, että jo tällaista pyrkimystä yleensä arvostetaan yhteisöissä ja tämä voi edesauttaa luottamusta. Tuomiotaan suorittaneiden haastatteluissa kuulin useamman kerran suunnilleen samoin muotoillun toiveen: ”*Kerro niille [opiskelijoille], että me ollaan ihmisiä*” (haastattelu TS). Kun kysyin haastateltavien ajatuksia siitä, mitä on tärkeintä kertoa vankilakontekstista taideopiskelijoille, tämä saattoi olla ainoa vastaus. Tärkeä luottamusta lisäävä periaate useimmille vankiloissa työskenteleville taiteilijoille on, että he eivät osoita mitään kiinnostusta rikoksiin, joista vangit ovat saaneet tuomionsa. Tähän kiinnittää haastattelussa huomionsa myös yksi tuomiotaan suorittava henkilö. Haastatteleman opiskelija painottaa, että tämä periaate on tärkeää välittää opiskelijoille etukäteen, koska työskentelyn alussa voi olla vaikeaa unohtaa, että vankilassa olevat ihmiset ovat lähtökohtaisesti tehneet rikoksen. Taiteilijoiden ja tuomiotaan suorittavien vuorovaikutuksen olisi hyvä kiinnittyä mahdollisimman paljon yhteiseen toimintaan, jonka rakentamiseen kaikki voivat vaikuttaa.

Havainnointiaineistoni perusteella on myös olennaista ymmärtää, että vankilainstituutio on toimintakontekstina sekä jäykkä että joskus arvaamaton. Useat haastatteleman henkilökunnan edustajat korostavat, että on tärkeää käsittää, mitä toiminta henkilökunnan kannalta merkitsee. He muistuttavat, että taideprojektit tuottavat henkilökunnalle ylimääräistä työtä, minkä myös havainnointiaineistossani tunnistin. (Ks. myös Pirttilä-Backman ym. 2015.) Sekä usean henkilökunnan edustajan haastattelun että havainnointiaineistoni mukaan osa vartijoista ei usko vankilataide-

toiminnan voivan tuottaa Rikosseuraamuslaitoksen strategian mukaisia kuntouttavia sisältöjä. Joidenkin henkilökunnan edustajien haastattelujen mukaan jokainen vartija ei välttämättä edes täysin sitoudu strategiaan. (Ks. myös Koskinen 2021.) Vankilataideprojektien mahdollisesti tuottama tuomiotaan suorittavien toimijuuden lisääntyminen ei aina ole sellaista, mitä enemmistö henkilökunnasta toivoisi (Heritage 2004; Menard 2018; Pirttilä-Backman ym. 2015). Kuntoutushenkilökunta suhtautuu yleensä myönteisesti taideprojekteihin vankiloissa ja mahdollistaa niitä paneutuneesti. Silti myös yksi kuntoutushenkilökunnan edustaja kuvaa haastattelussa omia aiempia ennakkoluulojaan: ”Mitähän tää taas on? Kukkahattutädit tulee tänne pitämään jotain teatteria.” (Haastattelu HK.) Taiteilija voi siis joutua lunastamaan arvostuksen myös suhteessa kuntoutustyöntekijään.

Havainnointiaineistossani tulee esiin, että vankilataide saattaa myös sisältää instituutiokritiikkiä, jota instituutio ei aina pidä rakentavana ja jota se voi haluta sensuroida. Ymmärrys näistä asetelmista auttaa taiteilijaa olemaan ottamatta henkilökohtaisesti henkilökunnan mahdollista negatiivista asennetta. Taiteilijoiden ja henkilökunnan välisen luottamussuhteen kannalta täytyy ymmärtää sääntöjen ja aikataulujen noudattamisen tärkeys ja tuntea toimintakontekstissa keskeiset sisäänmenorutiineihin ja tavaroiden kuljettamiseen liittyvät käytänteet. Tätä haastatellut henkilökunnan edustajat korostivat.

Yhteinen toiminta: ryhmien koostaminen ja toiminnan laadut

Haastattelemieni taiteilija-pedagogien ja opiskelijan haastatteluissa toiminta nostetaan keskeiseen osaan, samoin havainnointiaineistossani. Kaikki taide opitaan suurimmaksi osaksi käytännön ja harjoittelun kautta, itse tekemällä, kokeilemalla ja uudelleen-kokeilemalla, toiston myötä. Bell hooksia mukaillen teoreettisen tietämisen ja toiminnan yhdistyminen tuottaa käytännöllistä viisautta (hooks 2007; ks. myös Varto 2011). Teoria ja käytäntö täydentävät ja edellyttävät toisiaan (Jokela & Huhmar-niemi 2020a). Tämä pätee myös vankilataiteeseen. Aineiston perusteella voi päätellä, että vankilataiteeseen valmistavan koulutuksen tulee koostua suurelta osin toiminnallisista osuuksista, ohjatusta harjoittelusta, jossa vastuullinen opettaja on aina paikalla. Harjoittelu voi sisältää hyvin monenlaista taiteellista toimintaa koolla olevasta ryhmästä ja vankilan osaston luonteesta riippuen.

Toiminta on jaettua ja yhteistä eri toimijoiden – opiskelijoiden, opettajien, tuomiotaan suorittavien ja henkilökunnan – kesken. Työryhmiä

on tärkeää koota siten, että kaikille osapuolille mielekäs yhteistoiminta on mahdollista. Yksi henkilökunnan edustaja kuvasi, kuinka tuomiotaan suorittavien ihmisten valikoitumisen taideryhmiin on perustuttava sekä vapaaehtoisuuteen että henkilökunnan arvioon siitä, että ensinnäkin kyseinen henkilö voisi hyötyä työskentelystä, toiseksi ryhmään valikoituvat ihmiset tulevat toimeen keskenään ja kolmanneksi heidän työskentelynsä ryhmässä on kaikkien kannalta turvallista. Henkilökunnan vankitunteumus on tässä keskeistä.

Tuomiotaan suorittavien ja vartijoiden väliset suhteet sisältävät usein jännitteitä. Yksi taiteilija-pedagogi kertoi haastattelussa, että vankilateatteriesityksissä tuomiotaan suorittavat kokevat usein vartijoille esiintymisen vastenmieliseksi, koska esiintymistilanne ja esitykseen itse tuotetut sisällöt asettavat esiintyjät uudella tavalla haavoittuvaan asemaan. Havainnointiaineistoni tulee tätä näkemystä. Myös vartijoiden persoonilla ja heidän suhtautumisensa avoimuudella on merkitystä toiminnan kannalta.

Haastateltu opiskelija esitti, että opiskelijaryhmiä koostettaessa taiteenalojen rajat ylittävä toiminta tuo enemmän mahdollisuuksia muodostaa kiinnostavia työryhmiä (ks. myös Kauppila 2020; Varto 2011). Se myös tarjoaa monipuolisempia osallistumisen mahdollisuuksia tuomiotaan suorittaville. Tähän liittyen Saastamoinen kiinnitti haastattelussa huomiota taidealojen eroihin siinä, millainen asema niissä on ruumiilla ja ruumiillisuudella. Hän muistutti, että esiintyvän taiteen aloilla omaa ruumiillista ilmenemistään ei ole mahdollista piilottaa, kun taas vaikkapa kuvataiteessa on mahdollista eriyttää ruumiillinen itsensä teoksesta. Hänen mukaansa yhteisen näyttelyn koostaminen, näyttämöesityksen tekeminen tai vain ryhmän sisällä jaettavien tekstien kirjoittaminen rakentavat yhteisöllisyyttä, taiteen kokemuksellisuutta ja itsensä kehittämisen mahdollisuuksia eri tavoin.

Haastatellun opiskelijan mukaan jokaisessa kentällä toimivassa ryhmässä olisi hyvä olla ainakin yksi opiskelija, jolle ryhmän toiminnan ohjaaminen olisi luontevaa, esimerkiksi taidepedagogi, ohjaaja tai koreografi (Lehtonen & Vehviläinen 2021). Yhteisötaidetta tehdessä taiteilija on tavallisesti jonkinasteisessa ryhmän ohjaamisen vastuussa, mutta opiskelija ei välttämättä ensimmäisten kenttäkokemustensa aikana ole vielä tähän tehtävään valmis. Opiskelijan mukaan kokemus ryhmän ohjaamisesta ja siihen ohjaava aiempi koulutus antavat tehtävään valmiuksia.

Havainnointiaineistoni ja sen suhteisuutta koskevien pohdintojeni valossa ei välttämättä riitä, että vankilataiteen koulutuksessa on vain

taiteilijoita. Oppiminen tapahtuu parhaiten verkostossa, joka vastaa vankilataiteen suhdekolmiota. Tällöin samassa koulutuksessa voi olla mukana sekä taidealojen opiskelijoita ja ammattilaisia että henkilöitä, jotka työskentelevät rikosseuraamusalalla tai sitä sivuavilla aloilla. Koulutukseen voi osallistua myös taidetta tehneitä kokemusasiiantuntijoita. Paitsi opiskelijana kokemusasiiantuntija voisi osallistua vierailevana opettajana. Monimuotoisella osallistujajoukolla koulutuksesta muodostuu suhteisuuskolmion kanssa samanmuotoinen kokonaisuus. Silloin mahdollistuu yhteisötaiteen kannalta antoisa yhdessä oppiminen. Ihannetapauksessa koulutuksen aikana syntyy uusia taiteilijan ja vankilatyöntekijän työpareja. Opetussisällöt voivat olla osittain erilaisia eri taustoista tuleville opiskelijoille.

Tällaisessa oppijoiden verkostossa yksinkertainen opettaja–opiskelija-suhde ei ole riittävä. Kaikilla eri taustoista koulutukseen tulevilla opiskelijoilla ja opettajilla on opittavaa toisiltaan. Tällaiselle yhdessä oppimisen ajatukselle voi löytää esikuvia Rancièren (1991), Freiren (2005) ja hooksin (2007; Rekola & Vuorikoski 2006) pedagogisista ajatuksista. He kaikki ovat omalla tavallaan puoltaneet opiskelijajärjestelyjä, joissa pyritään pois jäykästä opettaja–opiskelija-hierarkiasta ja kannustetaan yhteiseen tiedonkoostamiseen.

Aika ja kesto ovat toiminnan tärkeitä ulottuvuuksia. Haastattelemani opiskelija pohti, että jos aiemman kurssin kesto olisi sen mahdollistanut, olisi ollut hienoa tehdä yhdessä muutaman kerran työpajan sijasta kokonainen esitys ja sen myötä kokea osallistujat vahvemmin kanssataiteilijoiksi. Pitkät toiminnan kaaret ovat korvaamattomia vuorovaikutuksen syvenemisen kannalta. Havainnointiaineistoni pohjalta päättelin, että aloitettujen asioiden loppuun saattaminen on kaikkien osallisten kannalta rikastuttavaa ja tämä mekanismi toimii voimallisimmin, mikäli toimintaan sisältyy ajallisen sitoutumisen ja sitkeyden vaatimus. (Pirttilä-Backman ym. 2015; Valo 2015.) Toisaalta kontekstin arvaamattomuus puoltaa useiden lyhyempien toimintaosuuksien toteuttamista. Tämä vaatii opetuksen suunnittelulta tasapainottelua.

Havainnointiaineiston pohjalta on selvää myös, että käytännön toiminnan yhteinen luottamuksellinen reflektointi on tärkeää. Reflektointia voi toteuttaa työryhmän omina keskusteluina, ryhmän ja mahdollistavan henkilökunnan välillä sekä eri työryhmien välisenä. Vaikka reflektointia tapahtuu paljon spontaanisti, opettajalla on tärkeä rooli keskustelujen fasilitoinnissa. Kuten kontekstietoisuuden jakaminen myös oman toi-

minnan reflektointi voidaan toteuttaa yhteisessä opintopiirissä (Rekola & Vuorikoski 2006). Lisäksi oppimiskokemuksia on hyödyllistä sanallistaa kirjoitustehtävin.

Havainnointiaineistoni perusteella on ilmeistä, että ennustamattomuus kuuluu yhteisötaiteeseen ja erityisesti vankilan tapaisiin ympäristöihin. Useampi henkilökunnan edustaja muistutti haastatteluissa tästä ennustamattomuudesta: riippumatta taiteilijan omasta toiminnasta on aina mahdollista, että yhteistyö ei jostain syystä toimi ja ryhmä hajoaa. Havainnointiaineistoni mukaan henkilökunta on pitänyt tätä riskiä esillä toiminnan alussa. Kun nämä huomiot otetaan vakavasti, riskejä voidaan pyrkiä hallitsemaan hajauttamalla toimintaa eri jaksoiksi. Jokaisen opiskelijaryhmän on hyvä toimia ainakin kahdessa eri yksikössä, jotta mahdollisen keskeytymisen tapahtuessa kaikkea ei tarvitse järjestää uudelleen. Yksiköiden tulee mieluiten olla keskenään erilaisia, jotta kontekstitietoisuudesta tulee monipuolisempaa. Kuten useamman taiteilija-pedagogin haastattelussa tulee esiin, toiminta voidaan myös suunnitella eri yksiköissä erilaisiksi.

Koulutus vaatii institutionaalisia yhteistyökumppaneita erityisesti vankiloista ja mahdollisesti muualta rikosseuraamus- ja päihdetyön aloilta. Yhteistyön järjestämisen tueksi tarvitaan toimivia rakenteita ja pidempiaikaisia yhteyshenkilöitä. Yhteistyö vankiloiden kanssa edellyttää aina vankilan johdon sitoutumista. Tämä on selvää havainnointiaineiston pohjalta, ja yksi haastateltu henkilökunnan edustaja puhui siitä haastattelussa. Havainnointini mukaan yhteyden vankiloihin voi järjestää kahdella tavalla: Rikosseuraamuslaitoksen kautta tai matalamman hierarkian kautta yksittäisten henkilökunnan jäsenten tai vankilanjohtajien kanssa yhteistyössä. Pitkäjänteisen yhteistyön ja rakenteiden luominen lienee mahdollista vain yhteistyössä Rikosseuraamuslaitoksen kanssa.

Vankilataiteen tekemisen ja opettamisen eettiset kysymykset

Eettiset kysymykset saavat sekä havainnointiaineistossa että kaikissa taiteilija-pedagogien ja opiskelijan haastatteluissa keskeisen paikan. Yhteisötaiteilija Lea Kantonen ja taiteen sosiologi Sari Karttunen muotoilevat: ” – – eettinen huolenpito yhteisöllisessä taiteen tekemisessä ulottuu niin menneeseen kuin tulevaan, niin yksilöihin kuin yhteiskunnan rakenteisiin, niin elolliseen kuin elottomaan” (Kantonen & Karttunen 2021). Eettiseen pohdintaan virittyneen asenteen tulee läpäistä koko toimintaa, mutta sen lisäksi eettisille kysymyksille on annettava eksplisiittisesti myös omaa aikaa opetusohjelmassa luentojen ja keskusteluiden muodossa.

Olen aiemmin (Koskinen 2021) tunnistanut vankilateatteriin liittyvän useita eettisiä kysymyksiä. On tärkeää miettiä tarkkaan ryhmien koostamista ja toiminnan osapuolten motiiveja. Vuorovaikutuksen ja ryhmädynamiikan laadut voivat myös nostaa esiin eettisiä kysymyksiä. Taiteellisia ratkaisuja tulee pohtia (myös) eettiseltä kannalta ja teoksen omistajuuksien suhteen on oltava tarkka. Yleisöjen valinnat muodostavat oman eettisen erityisalueensa, samoin projektin julkinen esittely. Eettinen pohdinta voi ulottua myös vankilainstituution murroksessa olevaan eetokseen, käsitelyyn kuntoutuksen mahdollisuuksista ja osallistujien elämästä projektin jälkeen sekä toiminnan rahoittamisen periaatteisiin. Monet näistä kysymyksistä liittyvät myös muuhun vankilataiteeseen kuin teatteriin. Vankiloissa työskentelyyn kaiken kaikkiaan liittyy eettisiä erityisalueita, koska kontekstin valtasuhteet ovat poikkeuksellisia ja koska tekemisissä ollaan välillisesti myös rikosten kanssa.

Haastattelemani opiskelija otti haastattelussa esiin oman etuoikeutetun asemansa suhteessa vankilassa oleviin ihmisiin. Oman position ja etuoikeuksien pohdinta kuten myös representaation ja kulttuurisen omimisen kysymykset ovat viime vuosina olleet vahvasti esillä taiteen ja taidekoulutuksen – erityisesti teatterin – piirissä. Niistä keskusteleminen on välttämätön osa koulutusta.

Havainnointiaineistossani näkyy, että osallistujat saattavat suhtautua varsin eri tavoin erilaisiin eettisiin teemoihin, jotka tulevat esiin vankilassa toimiessa tai joita käsitellään taiteellisessa työssä. Taiteilijoista, tuomiotaan suorittavista ja työntekijöistä koostuvan työryhmän sisällä saattaa olla erilaisia mielipiteitä esimerkiksi joistakin rikoksista tai rasismista. Vankilataidetyössä on kyettävä riittävän hyvin siirtämään tällaisia ristiriitoja syrjään inhimillisten kohtaamisten tieltä. Ristiriidoista keskusteleminen oman vertaisryhmän kanssa opettajan johdolla voi auttaa tässä psykisessä työssä.

Sekä haastateltu opiskelija että Saastamoinen huomauttivat, että on myös tärkeää selvittää koulutukseen osallistujien motiiveja. Motiiviksi ei riitä ”*kokemusturismi*” (haastattelu O) tai se, että ”*pääsee näkemään kaikkia hurjia juttuja*” (haastattelu Saastamoinen). Haastateltu opiskelija ehdotti motivaatiokirjeen tai -videon pyytämistä koulutukseen hakeutuvilta. Motiiviksi ei myöskään voi hyväksyä halua esiintyä sellaisessa asemassa, joka vaatii toisenlaisen – esimerkiksi taideterapeutin – pätevyyden. Osallistuvien tuomiotaan suorittavien motiivit ovat oma tärkeä aiheensa, jota pohditaan ryhmiä koostettaessa. Tässä rikosseuraamusalalla työskente-

levien vankituntemus on erittäin tärkeässä osassa. Ryhmän koostamisen teemat tulivat esiin erityisesti yhden henkilökunnan edustajan haastattelussa.

Myös aiemmin esiin tuomani työn lyhytkestoisuuden ja projektiluonteisuuden voi nähdä eettisenä kysymyksenä. *”Tehän voisitte olla täällä aina”*, ehdotti yksi tuomiotaan suorittavista, kun olimme lopettelemassa Turun vankilan teatteriprojektia. Saastamoinen kertoi haastattelussa, kuinka häneltä kysyttiin vastaavassa tilanteessa: *”Te tulitte tänne ja teitte tänne meille mahdolliseksi. Nyt te lähdette pois ja mitä meille jää?”* (haastattelu Saastamoinen). On paitsi energian hukkaa myös eettisesti häiritsevää, että pitkäjänteisiä rakenteita ja yhteistyökumppanuuksia vankilataiteen tekemiselle ja sen koulutukselle ei ole Suomessa olemassa. Projektiluonteisuus estää alan todellista kehitystä ja on inhimillisesti epämielekkästä. Tarvitaan jatkuvuutta, toistoa ja molemminpuolista tuttuutta (Lehikoinen 2021).

Kuten olen edellä esittänyt, tiettyyn kontekstiin liittyvää taidetta voi vain hyvin rajallisessa määrin opettaa jalkautumatta kyseiseen ympäristöön. Olen aiemmin (Koskinen 2021) todennut, että *”[e]tiikka näkyy käytännöllisissä valinnoissa ja toisaalta käytännön olosuhteet vankilassa ohjaavat sitä, kuinka eettisiä ratkaisuja voi kehittää ja toteuttaa.”* Tämä pätee myös eettisten kysymysten käsittelyyn. Yhteisötaiteen etiikka ja käytäntö ovat koko ajan kiinni toisissaan, koska etiikka on tilanteista (Kantonen & Karttunen 2021). Kuten toimintatutkimuksen tutkimuseettisten kysymysten (Kaukko & Kiilakoski 2023) myös taiteellisten kysymysten etiikka on kontekstisidonnaista (Koskinen 2021) ja vaatii usein hyvin spontaania reagointia toiminnan lomassa. Etiikan näkökulman on kuljettava mukana koko koulutuksen ajan sen mukaan, millaisia tilanteita yhteisöissä kohdataan ja millaisia problematisointeja opiskelijat ottavat esiin. Etiikka on tässä yhteydessä monitahoista myös siksi, että opettajan tehtävä on olla eettisesti valpas sekä vankilan yhteisön suuntaan että suhteessaan opiskelijoihin.

Johtopäätökset ja pohdinta

Olen tässä artikkelissa tarkastellut yhteisötaidetoimintaa suomalaisissa vankiloissa. Tutkimuksen taustana on ollut oma kokemukseni ja aiempi tutkimukseni vankilataidetyöstä. Artikkelin tutkimuskysymys oli: Millainen taiteen korkeakoulupedagogiikka antaa opiskelijoille valmiuksia vankiloissa tehtävään yhteisötaiteeseen? Tutkimus on osa laajempaa taiteellista toimintatutkimusta, jonka yhteydessä aineisto on kerätty. Aineistona

ovat olleet tuomiotaan suorittavien, vankilatyöntekijöiden, vankilataidetta tehneiden taiteilija-pedagogien ja taideopiskelijan haastattelut sekä toimintatutkimuksen kuluessa tuotettu havainnointiaineisto. Tekemäni sisällönanalyysi oli alussa aineistolähtöistä, mutta myöhemmässä vaiheessa käytin teoreettisena analyysityökaluna suhteisuuden käsitettä.

Tutkimustulosten perusteella suosittelen seuraavien seikkojen huomiointia vankilataiteen koulutusta kehitettäessä. Suosituksia voi hyödyntää esimerkiksi erilaisissa yhteisötaiteen tutkintoon johtavissa ja täydentävissä korkeakoulutuksissa silloin, kun halutaan keskittyä vankilakontekstiin.

1. Vankilataide on mielekäs mutta haastava yhteisötaiteen toimintakenttä. Suomen taidekoulutuksen kentällä tulisi kiinnittää huomiota siihen, että vankilataiteesta kiinnostuneille taideopiskelijoille tai ammattitaiteilijoille olisi tarjolla koulutusta osana olemassa olevia koulutusohjelmia tai täydennyskoulutusjaksoina.

2. Vankilataiteen koulutuksessa on huomioitava kontekstierityisyys. Yhteisötaiteeseen liittyy paljon teemoja ja osaamista, joita voi soveltaa hyvin erilaisiin yhteisöihin ja ympäristöihin. On kuitenkin oleellista perehtyä myös asioihin, jotka luonnehtivat erityisesti juuri kohdattavaa yhteisöä.

3. Koulutuksen tulee koostua suurelta osin toiminnallisista osuuksista eli ohjatusta harjoittelusta.

4. Ryhmien koostamiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Oppiminen tapahtuu parhaiten verkostossa, joka koostuu tuomiotaan suorittavista, taiteilijoista ja vankiloiden henkilökunnasta. Oppiminen on parhaimmillaan monen suuntaista: kaikki mukana olevat ryhmät voivat oppia toisiltaan. On oleellista miettiä sitä, minkälainen positio kullekin osalliselle tarjotaan. Näin on erityisesti, mikäli koulutus on maksullista ja toisaalta opettamisesta maksetaan.

5. On tärkeää panostaa pitkäjänteisen yhteistyön ja rakenteiden luomiseen yhteistyössä Rikosseuraamuslaitoksen kanssa.

6. Eettisten kysymysten käsittelyllä on vankilataiteen opiskelussa tärkeä sija. Vankiloissa työskentelyyn liittyy eettisiä erityisalueita.

Esittävien taiteiden kasvatuksen ja koulutuksen visiotyön raportti vuodelta 2023 peräänkuuluttaa katkeamattomien opintopolkujen mahdollistamista, verkostoitumista ja poikkialaisten koulutusten kehittämistä entistä mielekkäämmäksi kokonaisuudeksi (Metsälä ym. 2022). Ehdotan, että taiteen alan oppilaitokset kävisivät enemmän yhteistä keskustelua siitä, millaisessa suhteessa niiden olemassa olevat koulutusohjelmat ja tulevaisuudensuunnitelmat ovat toisiinsa. Yhteistyötä ammattikorkeakoulujen ja eri yliopistojen välillä voisi kehittää siten, että sosiaalisesti sitoutuneen taiteen AMK-koulutuksia ja yliopistojen koulutusohjelmia kehitettäisiin yhteisten keskustelujen pohjalta. Yhtenä perustana yhteistyön kehittämiselle voi toimia Lehikoisen ja Siljamäen (2023) kokoama malli sosiaalisesti sitoutuneen taiteen alalla tärkeistä kompetenssialueista ja heidän sen pohjalta hahmottelemansa koulutuksellinen, monipuolisesti sovellettavissa oleva kehikko.

Tämä artikkeli on avaus sen tarkastelemiseksi, millaista vankilataiteeseen keskittyvä pedagogiikka voisi sisällöllisesti ja rakenteellisesti olla. Jatkossa artikkelin tuottamaa tietoa on mahdollista syventää keskittymällä tarkemmin esimerkiksi vankilataiteesta kiinnostuneiden opiskelijoiden odotuksiin ja tarpeisiin tai taiteen eri alojen ominaispiirteisiin vankilakontekstia ajatellen. Myös tutkimusperusteiset käytännön ehdotukset jatkuvampien yhteistyörakenteiden luomiseksi olisivat vankilataiteen alan kannalta hyödyllisiä.

Kuten olen edellä tuonut esiin, olen aiemmin (Koskinen 2021) eritellyt vankilataiteeseen liittyviä eettisiä erityiskysymyksiä. Jatkossa olisi kiinnostavaa tutkia tarkemmin myös sitä, millaisilla konkreettisilla keinoilla eettisiä kysymyksiä voi opetuksen aikana parhaiten käsitellä.

LÄHTEET

- Ala-Kivimäki, Petteri 2019. Hylätyn kansan kynttilä. Helsingin Sanomat 9.5.2019.
- Anttila, Eeva (toim.) 2011. Taiteen jälki – taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 40. Helsinki: Teatterikorkeakoulu.
- Anttila, Eeva (toim.) 2022. Ihmis- ja oppimiskäsitykset taideopetuksessa. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 58. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. URN: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20201221101868>

- Baim, Clark 2004. "If All the World's a Stage, Why Did I Get the Worst Parts?" Psychodrama with Violent and Sexually Abusive Men. Teoksessa Michael Balfour (ed.) 2004. *Theatre in Prison – Theory and Practice*. Bristol/Portland: IntellectTM, 139–160.
- Balfour, Michael (ed.) 2004. *Theatre in Prison – Theory and Practice*. Bristol/Portland: IntellectTM.
- Boal, Augusto 2000. *The Theatre of the Oppressed*. Käänt. Charles A. McBride, Maria-Odilia Leal McBride & Emily Fryer. Lontoo: Pluto Press.
- Crossley, Nick 2012. *Towards Relational Sociology*. London/New York: Routledge.
- Donati, Pierpaolo 2010. *Relational sociology – A new paradigm for the social sciences*. London & New York: Routledge.
- Elo, Satu, Kajula, Outi, Tohmola, Annina & Kääriäinen, Maria 2022. Laadullisen sisällönanalyysin vaiheet ja eteneminen. *Hoitotiede* 34 (4), 215–225
- Fancourt, Daisy & Finn, Saoirse 2019. Heath evidence network synthesis report 67. What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review. Kööpenhamina: World Health Organization, Regional Office for Europe. DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.2535-7913-2020-01-08>
- Fleetwood, Nicole 2020. *Marking time – Art in the Age of Mass Incarceration*. Cambridge: Harvard University Press.
- Freire, Paulo 2005. *Sorrettujen pedagogiikka*. Suom. Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino.
- Goffman, Erving 1959. *The Presentation of the self in everyday life*. New York/Lontoo/Toronto/Sydney/Auckland: Anchor Books.
- Gould, Jeremy 2016. Refleksiivisyyden poluilla. Epistemologisesti radikaalin yhteiskuntatieteen puolustus. Teoksessa Jeremy Gould & Katja Uusihakala (toim.) *Tutkija peilin edessä – Refleksiivisyys ja etnografinen tieto*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hayner, Norman S. & Ash, Ellis 1940. The Prison as a community. *American Sociological Review* 5 (4), 577–583. DOI: <https://doi.org/10.2307/2084432>
- Heikkinen, Hannu L. T., Salo, Petri, Kaukko, Mervi, Kiilakoski, Tomi, Huttunen, Rauno, Mutanen, Arto, Friman, Mervi & Nuutinen, Liisa 2023. Suuntauksia ja tulkintoja. Teoksessa Hannu L. T. Heikkinen & Mervi Kaukko (toim.) *Toimintatutkimus – Käytännön opas*. Tampere: Vastapaino, 67–110.
- Helguera, Pablo 2011. *Education for socially Engaged Art – A Materials and Techniques Handbook*. New York: Jorge Pinto Books.
- Heritage, Paul 2004. Real social ties? – The Ins and Outs of making Theatre in Brazilian Prisons. Teoksessa Michael Balfour (ed.) *Theatre in Prison – Theory and Practice*. Bristol/Portland: IntellectTM, 189–202.
- Hiltunen, Mirja 2009. Yhteisöllinen taidekasvatus – Performatiivisesti pohjoisen sosiokulttuurisissa ympäristöissä. *Acta Electronica Universitatis Lapponiensis* 45. Rovaniemi: Lapin yliopisto. URN: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-20111141039>
- Hiltunen, Mirja, Mikkonen, Enni, Laitinen, Merja & Huhmarniemi Maria 2018. Taidevaihte – kaksisuuntaista kotoutumista taiteen ja sosiaalityön keinoin. *Lapin yliopiston Taiteiden tiedekunnan julkaisuja C. katsauksia ja puheenvuoroja* 58. Rovaniemi: Lapin yliopisto. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-108-8>

- hooks, bell 2007. Vapauttava kasvat. Suom. Jyrki Vainonen. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Huhmarniemi, Maria 2012. Soveltavan kuvataiteen maisteriohjelma – Taidetta ympäristön, yhteisöjen ja yritysten tarpeisiin. Teoksessa Tiina Seppälä (toim.) Taidetta, kulttuurien yhteistyötä ja uusia verkostoja. Pohjoisen kulttuuri-instituutti. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulun julkaisuja, sarja B. Raportit ja selvitykset 10/2012. Tornio: Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu, 28–31.
- Ilmola-Sheppard, Leena, Rautiainen, Pauli, Westerlund, Heidi, Lehikoinen, Kai, Karttunen, Sari, Juntunen, Marja-Leena & Anttila, Eeva 2021. ArtsEqual: equality as the future path for the arts and arts education services. Helsinki: ArtsEqual. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-043-0>
- Jamk n.d. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Saatavissa: <https://jamk.fi> (haettu 25.11.2024).
- Jokela, Timo 2013. Engaged Art in the North. Aims, Methods, Contexts. Teoksessa Timo Jokela, Glen Coutts, Maria Huhmarniemi & Elina Härkönen. Cool – Applied Visual Arts in the North. Rovaniemi: Faculty of Art and Design of University of Lapland, 12–23.
- Jokela, Timo, Cautts, Glen, Huhmarniemi, Maria & Härkönen, Elina 2013. Cool –Applied Visual Arts in the North. Rovaniemi: Faculty of Art and Design of University of Lapland.
- Jokela, Timo & Huhmarniemi, Maria 2020a. Taiteilijan työ muuttuu: taideyliopistopedagogiikka vastaa muutokseen ja ohjaa sitä. Teoksessa Timo Jokela, Maria Huhmarniemi & Jaana Paasovaara (toim.) Luontokuvaus soveltavana taiteena. Lapin yliopiston Taiteiden tiedekunnan julkaisuja C. Katsauksia ja puheenvuoroja 66. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 21–37. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-202-3>
- Jokela, Timo & Huhmarniemi, Maria 2020b. Taideperustainen toimintatutkimus soveltavan taiteen kehittämisen välineenä. Teoksessa Timo Jokela, Maria Huhmarniemi & Jaana Paasovaara (toim.) Luontokuvaus soveltavana taiteena. Lapin yliopiston Taiteiden tiedekunnan julkaisuja C. Katsauksia ja puheenvuoroja 66. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 39–61. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-202-3>
- Jokela, Timo, Huhmarniemi, Maria & Paasovaara, Jaana (toim.) 2020. Luontokuvaus soveltavana taiteena. Lapin yliopiston Taiteiden tiedekunnan julkaisuja C. Katsauksia ja puheenvuoroja 66. Rovaniemi: Lapin yliopisto. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-202-3>
- Juntunen, Marja-Leena 2011. Liike, rytmi ja musiikki: Jaques-Dalcrozen pedagogista perintöä jäljittämässä. Teoksessa Eeva Anttila (toim.) Taiteen jälki – taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 40. Helsinki: Teatterikorkeakoulu, 57–73.
- Jussilainen, Anna 2019. Yhteisötaide – Historiaa, määrittelyä ja käytäntöjä. Teoksessa Kirsi Monni & Kirsi Törmi (toim.) Yhteisö ja taide – Teemoja ja näkökulmia 2000-luvun taiteilijan laajentuneeseen toimintakenttään. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 71. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-015-7>
- Kanniainen, Esa-Pekka 2013. Turun vankilan musiikkitoiminta. Opinnäytetyö. Turku: Turun ammattikorkeakoulu. URN: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2013100915967>

- Kantonen, Lea & Karttunen, Sari (toim.) 2021. Yhteisötaiteen etiikka – Tilaa toiselle, arvoa arvaamattomalle. Kokos 10. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-038-6>
- Kaukko, Mervi & Kiilakoski, Tomi 2023. Toimi hyvin: Toimintatutkimuksen eettiset kysymykset. Teoksessa Hannu L. T. Heikkinen & Mervi Kaukko (toim.) Toimintatutkimus – Käytännön opas. Tampere: Vastapaino, 137–162.
- Kauppila, Heli 2020. Esipuhe: Taidepedagogiikkaa, yliopisto-opettajuutta ja yhteisöllisyyttä kehittämässä – Opettajan merkintöjä. Teoksessa Heli Kauppila & Kai Lehikoinen (toim.) Toiminnasta sanoiksi – Puheenvuoroja oman työn kehittämisestä taidealojen yliopistopedagogisessa koulutuksessa. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, 9–18.
- Koskinen, Anu 2013. Tunnetiloissa – 1980- ja 1990-luvuilla Teatterikorkeakoulussa opiskelleiden näyttelijöiden käsitykset tunteista ja näyttelijöiden tunnetyöskentelystä. Acta Scenica 34. Helsinki: Teatterikorkeakoulu.
- Koskinen, Anu 2019. Saramäen laitosteatteeri – esityksen tekeminen ja taiteellinen toimintatutkimus Turun vankilassa. Teoksessa Kirsi Monni & Kirsi Törmi (toim.) Yhteisö ja taide – Teemoja ja näkökulmia 2000-luvun taiteilijan laajentuneeseen toimintakenttään. Helsinki: Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 71. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-015-7>
- Koskinen, Anu 2021. Rikkaita päiviä – (Valta)suhteet vankilateatterin taiteellisessa prosessissa. Teoksessa Lea Kantonen & Sari Karttunen (toim.) Yhteisötaiteen etiikka –Tilaa toiselle, arvoa arvaamattomalle. Kokos 10. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, 70–94. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-038-6>
- Kurki, Leena, Kurki-Suutarinen, Matleena & Taruvuori, Karoliina 2010. Muurien sisällä: Sosiokulttuurinen innostaminen vankilassa. Tampere: Tampere University Press. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8091-1>
- Kwon, Miwon 2004. One Place after another. Site-specific Art and Locational Identity. Cambridge & London: The MIT Press.
- Lehikoinen, Kai 2021a. Näkökulma taiteilijan laajentuvaan ammatillisuuteen ja taidealan korkea-asteen koulutukseen. Teoksessa Kirsi Monni & Kirsi Törmi (toim.) Yhteisö ja taide – Teemoja ja näkökulmia 2000-luvun taiteilijan laajentuneeseen toimintakenttään. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 71. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-015-7>
- Lehikoinen, Kai 2021b. Sosiaalisesti osallistava taide terveys- ja sosiaalialan ympäristöissä: näkökulmia kulttuurihyvintointiin. Synteesi 40 (4), 50–73.
- Lehikoinen, Kai & Siljamäki, Eeva 2023. Socially Engaged Arts (SEA) Practices: Key Skills and Capabilities. Research in Arts and Education 2023 (3), 7–26. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20231220156108>
- Lehikoinen Kai & Vanhanen, Elise 2017. Johdanto. Teoksessa Kai Lehikoinen & Elise Vanhanen (toim.) Taide ja hyvinvointi – katsauksia kansainväliseen tutkimukseen. Kokos 1. Helsinki: Taideyliopisto, 7–28. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7218-16-7>

- Lehtonen, Jussi 2015. Elämäntunto – Näyttelijä kohtaa hoitolaitosyleisön. Acta Scenica 42. Helsinki: Teatterikorkeakoulu.
- Lehtonen, Jussi (toim.) 2016. Vapauden kauhu – kirjoituksia vankilasta vapautuvien teatterista. Helsinki: Ntamo/Kansallisteatteri.
- Lehtonen, Jussi & Pöyhönen, Sari 2019. Documentary theatre as a platform for hope and social justice. Teoksessa Eeva Anttila & Anniina Suominen (eds.) Critical Articulations of hope from the Margins of Arts Education: International Perspectives and Practices. London: Routledge, 31–44.
- Lehtonen, Jussi & Vehviläinen, Anu 2021. Rakenteiden törmäys – taiteellinen toimintatutkimus teatterikorkeakoulun ja Sibelius-Akatemian yleisökontaktikurssista. TRIO 10 (2), 9–36. DOI: <https://doi.org/10.37453/trio.113280>
- Louhija, Marja 2015. Paluu TIO-tulevaisuuteen – Soveltavan teatterin synnyt. Helsinki: Metropolia ammattikorkeakoulu.
- Luukkala, Jouni 2007. Vankilapsykologin käsikirja. Oppikirja 3/2007. Vantaa: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.
- Maristo, Marjut 2017. ”Te otitte meidät niin sanotusti ihmisiä, eikä rikollisina” – Tasa-arvo ja tunteet taidepedagogiikan kärkinä Helsingin vankilassa. Opinnäyte. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu.
- Martin, Mari 2021. Aina uudesti syntyvä, hetkellinen yhteisö – Taiteilija-tutkijan tempoilua institutionaalisessa tutkimuksessa. Teoksessa Lea Kantonen & Sari Karttunen (toim.) Yhteisötaiteen etiikka – Tilaa toiselle, arvoa arvaamattomalle. Kokos 10. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, 128–159. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-038-6>
- Matarasso, Francois 2019. A Restless Art. How participation won, and why it matters. Lissabon & London: Calouste Gulbenkian foundation.
- McAvinchey, Caoimhe 2011. Theatre and prison. London: Red Globe Press.
- Menard, Laura 2018. Vankilateatterin vaikutukset ja vaikuttavuus. Taituu ry:n esteettis-eettinen työtap vankien kuntoutuksessa. Vantaa: Rikosseuraamusviraston koulutuskeskus.
- Metropolia n.d. Saatavissa: <https://www.metropolia.fi> (haettu 12.12.2023).
- Metsälä, Susanna, Anttila, Eeva, Kauppila, Heli, Kleimola, Piia, Koskinen, Anu, Koskiniemi, Merja, Köngäs, Katja, Leinikki, Sikke, Lehmus, Jarkko, Punkki-Heikkinen, Riitta-Mari, Päivikkö, Ulla, Saarela, Sanna, Tucker, Arlene, Valta, Aleks, von Numers-Ekman, Katarina, Valkeapää, Juha, Ylikorva, Mette, Linjama, Eero & Paappanen, Pekka 2022. Esittävien taiteiden kasvatuksen ja koulutuksen visio 2030. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-063-8>
- Minkkinen, Tuija 2016. ”Kenenkäs huorina sitä ollaan?” Pohdintoja vallasta ja auktoriteetista vankilateatterin tekoprosessissa. Opinnäyte. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. URN: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20201221102018>
- Nivala, Elina & Rynnänen, Sanna 2019. Sosiaalipedagogiikka – Kohti inhimillisempää yhteiskuntaa. Helsinki: Gaudeamus.

- Nivala, Elina & Ryyänen, Sanna 2024. Sosiaalipedagogiikka – Kohti inhimillistä yhteiskuntaa ja kestäväää elämää. Helsinki: Gaudeamus.
- Nurjapuoli ry n.d. Saatavissa <https://nurjapuoli.yhdistysavain.fi/> (haettu 26.11.2024).
- Pirttilä-Backman, Anna-Maija, Menard, Laura, Silfver-Kuhlampi, Mia & Myrsky, Liisa 2015. Vankilateatteri: muutoksen mahdollistaja? *Psykologia* 50 (6), 406–417.
- Porttiteatteri n.d. Saatavissa <https://porttiteatteri.fi> (haettu 10.11.2023).
- Prandini, Ricardo 2015. Relational sociology: a well-defined sociological paradigm or a challenging 'relational turn' in sociology? *International Review of sociology* 25 (1), 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1080/03906701.2014.997969>
- Prentki, Tim & Preston, Sheila (eds.) 2009. *The Applied Theatre Reader*. London: Routledge.
- Ranciére, Jacques 1991. *The ignorant schoolmaster: Five lessons in Intellectual Emancipation*. Trans. K. Ross. Stanford: Stanford University Press.
- Rautiainen, Mika, Harald, Kennet & Tyni, Sasu (toim.) 2023. Vankien terveys ja hyvinvointi. Wattu IV -vankiväestötutkimus. Raportti 007/2023. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. URN: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-408-148-1>
- Rekola, Hilikka & Vuorikoski, Marjo 2006. Feministinen pedagogiikka rajojen ylittäjänä. *Kasvatus* 37 (1), 16–25.
- Rikosseuraamuslaitos n.d. Saatavissa <https://www.rikosseuraamus.fi> (haettu 22.11.2023).
- Saastamoinen, Riku 2024. Kohti esityskeskeistä pedagogiikkaa. *Acta Scenica* 64. Helsinki: Taideyliopiston teatterikorkeakoulu.
- Sorin sirkus n.d. Saatavissa <https://www.sorinsirkus.fi/sosiaalinen-sirkus/> (haettu 21.1.2024).
- Suhonen, Mari 2018. Sanastotyötä sosiaali- ja terveystieteiden yhdenvertaisuudesta. *Terminfo* 3/2018. Saatavissa <http://www.terminfo.fi/sisalto/sanastotyota-sosiaali-ja-terveystieteiden-yhdenvertaisuudesta-544.html> (haettu 6.1.2022).
- TENK 2023. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan HTK-ohje. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Saatavissa https://tenk.fi/sites/default/files/2023-03/HTK-ohje_2023.pdf (haettu 25.10.2024).
- Thompson, James (ed.) 1998. *Prison Theatre – Practices and Perspectives*. Bristol: Jessica Kingsley Publishers.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2018. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Valo, Annukka 2015. ”Sellasia fiiliksiä, että ahaa, näissäkin olosuhteissa on tärkeä”. *Persona non grata: vangit ja henkilökunta teatterin äärellä*. Opinnäyte, tanssi- ja teatteripedagogiikan maisteriohjelma. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. URN: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20201221101972>
- Varto, Juha 2011. Taidepedagogiikan käytäntö, tiedonala ja tieteenala: Lyhyt katsaus lyhyen historian juoneen. Teoksessa Eeva Anttila (toim.) *Taiteen jälki – taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 40. Helsinki: Teatterikorkeakoulu, 17–32.

Vikto ry n.d. Saatavissa <https://www.vikto.fi> (haettu 20.1.2024).

Westerinen, Justina 2017. Teatteripedagogiaa Teatterikorkeakoulussa – Tanssitaiteen opettajan ja teatteritaiteen opettajan maisteriohjelmat 1997–2017. Helsinki: Teatterikorkeakoulun julkaisusarja.

Westerlund, Heidi & Gaunt, Helena (eds.) 2021. Expanding Professionalism in Music and Higher Music Education – A Changing Game. London: Routledge.

